

ילדים מיוחדים

הרב עדין אבן ישראל (שטיינזלץ)

כסלו תש"ע

כל ילד הוא מיוחד; לפחות ההורים נוטים לראות כל אחד מילדיהם כמעט כיחיד בדורו. משום כך ההורים בוודאי אינם בני סמך לקבוע אם אכן יש להם ילדים מיוחדים. ילדים מיוחדים הם ילדים הנבדלים במידה בולטת וניכרת לעין - ולו רק לעינו של מסתכל מיומן במיוחד - מן הממוצע המקובל בחברה שלהם. אלא שלקביעה מיהו "ילד מיוחד" יכולה להיות משמעות חיובית כאשר היא מתייחסת לילדים בעלי יתרונות בולטים לעומת ילדים אחרים, וההפך מזה - כאשר התואר "מיוחדים" משמש כמילת כיסוי לילדים עם בעיות שונות, כגון: מנת משכל נמוכה, הפרעות בהתפתחות או פגמים חיצוניים הניכרים לעין. כמו כן יש ילדים המיוחדים בתכונות נפש שאינן ניתנות למדידה בקני מידה אובייקטיביים, כגון רגישות יתר, פחדנות, חוצפה, ביישנות או הרפתקנות הרבה מעבר למידה המקובלת בחברתם. רק לעתים רחוקות נעשית הקביעה מיהו ילד מיוחד באופן ניטראלי לגמרי, וזאת כאשר מדובר בילדים שהם יוצאי דופן מכל בחינה ולפי כל קנה מידה. ברוב המקרים קביעה כזו היא גם תלויה תרבות וגם תלויה הקשר.

שאלה אחת המתעוררת בהקשר זה היא, באיזה שלב ובאיזו עוצמה מגיעים ההורים להכרה ולהבנה שיש להם ילד מיוחד, בין שמדובר בילד יחיד או באחד מבין אחים ואחיות רבים. לא פעם ההורים אינם ממהרים להבחין במיוחדות, אדרבה: הם נוטים שלא להבחין בה, וגם כאשר הם מודעים אליה הם לא תמיד שמחים בכך - אפילו כאשר מדובר במיוחדות מן הסוג החיובי. ילד מיוחד מחייב התייחסות שונה, אשר לא פעם מכבידה על ההורים, ועל כל פנים מחייבת אותם לבנות דפוסים חדשים. בגמרא (ברכות ל"א ע"ב) מובאת תפילתה של אם מלפני כשלושת אלפים שנה, המתפללת שבנה שיוולד לה יהיה "איש בין אנשים", כלומר: ילד ממוצע: לא חכם ולא טיפש, לא עשיר ולא עני, לא גבוה ולא קטן. בקשה כזו איננה אפוא תופעה מודרנית; עד כמה שהדבר מתמיה, מסתבר שיש אמהות רבות אשר משאת נפשן היא ילד ממוצע.¹

יש, כמובן, הבדל ניכר בין ההתייחסות לאלה שהם מיוחדים-מצוינים לבין אלה שהם מיוחדים-מפגרים. במקרים רבים מתחיל ההבדל הזה להיראות אצל ההורים; בדרך כלל קל יותר להורים להתייחס לילד שבולט במעלותיו מאשר לילד פגום. ואולם משמעות רבה מאוד נודעת, כמובן, גם ליחסה של החברה כלפי יוצאי הדופן שבה. בקבוצות או בחברות

1 במקרה שלפנינו הבקשה לא התמלאה: האם המתפללת הייתה חנה, ובנה שנולד לה היה שמואל הנביא, שהיה אדם יוצא דופן מכל הבחינות.

מסוימות להיות מיוחד, כמעט בכל אופן שהוא, נחשב לחיסרון המערורר מבוכה ואף בושה, ויש גם חברות הדוגלות, בצורה פורמאלית או בלתי פורמאלית, באידיאל השוויוניות. בשני סוגי החברות הללו ינסו ההורים או המשפחה לטשטש או להעלים את המיוחדות, ועוד יותר מזה - את הפגמים. רק מעט קבוצות חברתיות רואות את המיוחדות (או לפחות סוגים מסוימים שלה) כמקור ליתרונות חברתיים. מכל מקום, על אף השוני בין יחסם של ההורים והחברה לסוגים השונים של ילדים מיוחדים, הרי כל עוד החברה שסביבם בנויה להתייחס לממוצעים ולא ליוצאים מן הכלל יש לכולם צד משותף: הם כולם מהווים בעיה.

התעלמותה של הסביבה, הן הקרובה והן הרחוקה יותר, מייחודו של הילד המיוחד, והניסיונות להעלימו, הם לא תמיד בגדר חיסרון והפרעה לילד; לעיתים הם דווקא מעניקים לו הגנה מסוימת מפני יהירות יתירה, או להפך: מפני דכדוך וחולשת הדעת. עם זאת כל ייחוד אמיתי, מכל סוג, מצריך שייתייחסו אליו, והתעלמות מהמיוחדות עתידה בסופו של דבר להזיק. אם אכן יש לילד איזה תכונות מיוחדות, הרי ברגיל הן יתגלו בשלב כלשהו של חייו. ואולם אם ההורים או המורים אינם מתייחסים אליהן, עלול הילד להרדים אותן או לעוותן, כך שהן לא יתגלו לעולם, או יבואו לידי ביטוי רק כאיזושהי מוזרות, כגון חוסר יכולת להשתלב בחברה, בלי שיקנו לו שום יתרון אחר. הילד השונה עלול למצוא את עצמו מבודד בחברה שלו, ולעיתים גם מנודה ושנוא - לא בגלל אופיו ותכונותיו, אלא בגלל מעלתו המיוחדת. ואולם ההשתלבות וההתחברות עם האחרים איננה תהליך פשוט, והיא כרוכה לא פעם כרוך בהגזמות מסוגים שונים, כגון הקטנה קיצונית של עצמו. לצער הלב, החברה מוכרחה להתייחס רק לדברים שהם גופניים מובהקים: ילד הגבוה מחבריו במידה ניכרת לא יוכל ללבוש מכנסיים ונעליים במידה הרגילה. אך בדברים פחות חיצוניים יכולה החברה להכריח את הילד המיוחד להתאים את עצמו למסגרת ה"נורמאלית".

ואולם יכולתו של ילד לגלות את תכונותיו המיוחדות תלויה לא רק במובהקות שלהן או בעוצמתן, וגם לא רק בסביבה הקרובה והרחבה יותר, אלא גם באופיו. יש ילדים שיעשו הכל כדי להבליט את תכונותיהם המיוחדות, ולעומתם - ילדים שיעשו הכל כדי להעלים את יתרונותיהם ולהיבלע בסביבתם.

הילד המיוחד, בכל אופן שהוא מיוחד בו, מחייב את ההורים וגם את הסביבה להתייחסות שונה ולבניית מערכת יחסים מיוחדת איתו, בהתאם לצרכיו. העדר הבחנה בהירה מספיק לגבי המיוחדות של ילדים מסוימים הרי היא מקור למכשולים רבים, הן בתקופת הילדות ואף אחרי כן. אכן, לא פעם ההורים, ולפעמים גם המורים, עומדים חסרי אונים מול הילד המיוחד. לא תמיד הם יודעים בבירור מה הם רוצים ממנו, ולכן הם מעבירים אליו מסרים סותרים. ילד שהוריו יכריחו אותו, למשל, לנגן כמה שעות מדי יום בפסנתר, מפני שהוא באמת מיוחד בכישרונו, אך בו בזמן גם ידחפו אותו לשחק כדורגל עם כל הילדים, לא תמיד ימצא את האיזון הפנימי בין הדברים הללו. לעומת זאת הורים שאפתניים, הדוחפים את ילדיהם למצות את כישרונות במידה המביאה

לניתוקם מכל מגע חברתי, גורמים להם לשלם מחיר כבד מנשוא עבור המיוחדות שלהם. כללית נראה שהורים נוטים הרבה יותר להתייעץ עם מורים ומומחים, ואף לקבל מהם עזרה ראויה, כאשר ילדיהם נמצאים מתחת לרף הממוצע. לעומתם, הורים לילדים הנמצאים מעל לממוצע מתייעצים הרבה פחות, הגם שהן פעולותיהם החיובית והן מחדליהם עשויים להיות לא פחות משמעותיים מבחינת הילדים.

ואולם ההתייחסות הפרטנית לילדים המיוחדים אינה מחייבת דרך חינוך או מסגרת חינוכית שונה מאוד משל אחרים. הניסיון דווקא מראה שדרכי חינוך ייחודיות, ויותר מכך - מסגרות חינוך מיוחדות, מקילות מאוד את ההתמודדות הן של ההורים והן של המורים עם בעיותיהם של הילדים המיוחדים, אך לא פעם הן אינן מסייעות לילד, ולעתים אף גורמות לו נזקים מסוגים שונים. נראה שהדבר נכון לגבי מסגרות לילדים מחוננים כמו לגבי כיתות ובתי ספר לילדים מפגרים. בתי הספר למחוננים אינם מניבים מספר גדול יותר של גאונים מכיתות רגילות אשר בהן הם יכולים פחות או יותר להשתלב. כיתות הומוגניות גם אינן עוזרות ללומדים בהן לקחת חלק, בצורה זו או אחרת, בחיי הכלל, משום שאין הם מעניקות להם את מיומנויות החיים, דרכי ההתנהגות והכישורים החברתיים הנחוצים לשם כך. גם ילדים עם פיגור שכלי או מומים כגון עיוורון או חירשות, הזקוקים לעזרה מיוחדת ולתמיכה מרובה, טוב להם להיות משולבים במסגרות של ילדים "רגילים", משום שנוסף על הכישורים החברתיים שהם רוכשים שם, ושאותם לא יוכלו לרכוש בקבוצות מבודדות, מציעה להם החברה שמסביבם דרכים שונות לפתח את כישוריהם, ובכך היא מושכת אותם כלפי מעלה.

בעיה חברתית ומעשית נוספת שילדים מיוחדים מציגים בעיקר למשפחתם, אבל גם לאחרים, היא: כמה זמן ותשומת לב יש להקדיש להם. כל המשאבים בעולם, ובכלל זה כושרם, סבילותם וכוחותיהם הרגשיים של ההורים, הם מוגבלים. מהי אפוא הדרך הראויה לחלק את המשאבים הללו? לעתים הילד המיוחד מקבל מן ההורים כל כך הרבה תשומת לב, עד שהוא נעשה מרכז החיים של המשפחה. הילדים ובני המשפחה האחרים, כמו גם חיי המשפחה בכללותם, נמצאים מקופחים, מה שלא פעם מעורר רגשות של קנאה ואפילו שנאה המופנים, בין בגלוי ובין במרומז, אל הילד המיוחד.

לשאלה זו של הקצאת המשאבים האנושיים באופן שלא יביא לשיברון גדול יותר בהיקף הכלל-משפחתי יש להוסיף את העובדה, שכיום יש בעולם יותר ויותר משפחות גרעיניות, דהיינו: הורים וילדים בלבד, בעוד שהמשפחה המורחבת היא במידה רבה נחלת העבר. במשפחה המורחבת התחלק עומס הטיפול בילד המיוחד בין מספר גדול יותר של אנשים, ואילו במשפחה הגרעינית הימצאותו של ילד מיוחד - אפילו הוא אחד בין אחים רבים - היא עניין הרבה יותר תובעני.

לבסוף חשוב לזכור כי כל שוני המתגלה בילד, ניכר ככל שיהיה, הוא נתון קבוע למדי, וכל טיפול ייחודי של פיתוח, טיפוח וסיוע לא ייתן פתרון מושלם לכל בעיות הקיום של הילד המיוחד. שכן בדרך כלל, הילד המיוחד לעולם ימשיך להיות מיוחד.